

III. Ἡ Οὐτοπία

Ἀπὸ τὸν Χόμπερ, ὅπως κι ἀπ' τὸν Σπινόζα καὶ τὸν Διαφωτισμὸ, μιλᾷει ἀπροκάλυπτα ἢ ἐμπιστοσύνη γιὰ τὴ μορφή ὀργάνωσης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Αὐτὴ καὶ ἡ ἐκδίπλωσή τῆς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἱστορίας, οἱ βασικοὶ τῆς νόμοι εἶναι αἰώνιοι νόμοι, ποὺ ἡ ἐκπλήρωσή τους συνιστᾷ ὄχι μόνον τὴν ὑψίστη ἠθικὴ ἐντολή, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγγύηση τῆς ἐπίγειας εὐτυχίας. Ἀπεναντίας, οἱ μεγάλες Οὐτοπίες τῆς Ἀναγέννησης εἶναι ἡ ἔκφραση τῶν ἀπελπισμένων στρωμάτων, ποὺ ἔπρεπε νὰ πληρώσουν τὰ ἔξοδα τῆς μετάβασης ἀνάμεσα σὲ δυὸ μορφές οἰκονομίας. Ἡ ἀγγλικὴ ἱστορία τοῦ 15οῦ καὶ 16οῦ αἰ. ἔχει νὰ διηγηθεῖ πολλὰ γιὰ τοὺς μικροχωρικοὺς ποὺ οἱ μεγαλοκτηματίες τοὺς πέταξαν ἀπ' τὰ νοικοκυριά τους, ἐπειδὴ τότε μετατρέπανε ὀλόκληρες κοινότητες σὲ λιβάδια γιὰ νὰ ἐφοδιάζουν ἐπικερδῶς μὲ μαλλὶ τὰ ἐργοστάσια ὑφασμάτων τῆς Βραβάντης. Ἦταν τρομερὴ ἡ μοίρα τῶν πεινασμένων χωρικῶν, ποὺ περιφέρονταν κατὰ ληστρικὲς συμμορίες. Δεκάδες χιλιάδες σκοτώνονταν ἀπ' τὶς κυβερνήσεις, πολλοὶ ἄλλοι ἀναγκάζονταν νὰ μποῦν, μὲ ἀπίστευτες συνθήκες ἐργασίας, στὶς χειροτεχνίες ποὺ ἀναπτύσσονταν τότε. Σὲ τέτοια ἀκριθῶς στρώματα παρουσιάζεται ἡ πρώτη μορφή τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου· ἐλεύθεροι, βέβαια, ἀπὸ τὴ δουλοπαροικία, ἦσαν ὁμοῦ ταυτόχρονα ἐλεύθεροι κι ἀπ' ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ θγάλουν τὸ ψωμί τους. Ἡ θέση τους εἶναι ἡ αἰτία τῆς πρώτης μεγάλης Οὐτοπίας τῆς νεότερης ἐποχῆς, ποὺ ἔδωσε τ' ὄνομα καὶ σ' ὅλες τὶς

επόμενες, τῆς «Οὐτοπίας» τοῦ Θωμᾶ Μώρου (1516), πού ὕστερα ἀπὸ μιὰ σύγκρουση μὲ τὸ βασιλιά καρατομήθηκε στὴ φυλακὴ*.

Οἱ οὐτοπιστὲς βλέπουν, πῶς γίνεται κινητήριος τροχὸς τῆς ἱστορίας τὸ κέρδος, μέσα στὴν ἀνοιχτὴ οἰκονομία πού ἀναπτύσσεται. Μπροστὰ στὰ μάτια τους, ἀπὸ τὰ πλούτη πού σωρεύονται στὶς πόλεις, δημιουργοῦνται οἱ μεγάλες χειροτεχνίες καὶ ἄλλες ἐπιχειρήσεις, οἱ ὁποῖες τσακίζουν οἰκονομικά τὶς παλιές συντεχνίες καὶ κάνουν νὰ κυριαρχήσει μιὰ καινούργια μορφή παραγωγῆς. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά συγκεντρώνεται ἡ κατοχὴ ἱκανοτήτων ἐργασίας: οἱ μορφωμένοι κι ἐπιδέξιοι ἐπιχειρηματίες κατέχουν ὄχι μόνο γνώσεις καὶ ὀργανωτικὲς ἱκανότητες γιὰ τὶς καινοφανεῖς παραγωγικὲς μεθόδους, ἀλλὰ καὶ τοὺς χώρους ἐργασίας, τὶς πρῶτες ὕλεις, τὰ ἐργαλεῖα, τὰ καράβια καὶ τὶς ὑπόλοιπες ἐγκαταστάσεις, χωρὶς τὶς ὁποῖες τώρα πιά δὲν ὑπάρχει ἐπικερδῆς ἐργασία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά συγκεντρώνεται ἡ ὀλοσχερῆς στέρηση, ὄλων τῶν μέσων, ἡ πείνα κι ἡ ἀθλιότητα. Οἱ δουλοπάριχοι πού ἐπιβίωσαν, οἱ πεινασμένες μάζες τῶν μεγαλουπόλεων, τὰ ἀνθρώπινα ἐρείπια τῆς καταποντιζόμενης τάξης πραγμάτων, γίνονται μισθωτοὶ ἐργάτες πού πρέπει νὰ πουλοῦν τὴν ἐργατικὴ τους δύναμη.

Στὴν καινούργια αὐτὴ κατάσταση οἱ οὐτοπιστὲς ἀντιδρούσαν μὲ τὴν κραυγὴ: φταίει ἡ ἰδιοκτησία! Στὸ Μεσαί-

---

* Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ θὰ διαπραγματευτοῦμε, ἀκόμα, καὶ μιὰ σειρά ἄλλες Οὐτοπίες, στὶς ὁποῖες παρουσιάζονται παρόμοια στοιχεῖα, καὶ προπαντὸς τὸ «Κράτος τοῦ Ἡλίου» τοῦ Καμπανέλλα, τοῦ νοτιοϊταλοῦ μοναχοῦ, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς μέγιστους φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς του (51). Ὑπάρχει μεγάλη οὐτοπιστικὴ φιλολογία, ἀπὸ τοὺς ριζοσπάστες ὀπαδοὺς τοῦ Κρόμβελ, τοὺς Ἰσοπεδωτὲς, ἴσαμε τὸ γαλλικὸ Διαφωτισμὸ, πού σὰν πιὸ χαρακτηριστικὴ τῆς Οὐτοπίας ἐμφανίζεται ὁ «Code de la Nature» τοῦ ἀββᾶ Μορελλύ. Οἱ Οὐτοπίες τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰ., πού ἔχουν ἄλλη φιλοσοφικοῖστορικὴ σημασία, ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν ἐξέτασή μας.

ωνα. ὁ πλοῦτος εἶχε ἄλλη σημασία ἀπ' ὅ,τι στή νεότερη ἐποχή· τότε ἐμφανίζοταν κατ' οὐσία σὰ συλλογή ἀγαθῶν γιά ἄμεση ἀπόλαυση καὶ δὲν περιλάμβανε δλότελα τὴν ἰσχὺ πάνω σὲ ἀνθρώπους. Μὲ τὴν κατάσταση, πού πρωτοδημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση καὶ μετὰ, γίνεται κατανοητὸ τὸ ὅτι μπορούσε ξαφνικὰ τώρα νὰ φαίνεται στοὺς οὐτοπιστὲς ἡ ἰδιοκτησία σὰν τὸ διάβολο. Γιατὶ τώρα ἡ ἰσχὺς βασιζόταν ὄλο καὶ λιγότερο σὲ τίτλους κυριαρχίας καὶ κληρονομικὰ δικαιώματα, τώρα ἐξαρτιόταν ὄλο καὶ λιγότερο ἀπ' τὸ ποιὸς ἦταν ἐγκατεστημένος σὰν κύριος ἢ γινόταν δεκτὸς σὰν ἀφέντης· ἀπειναντίας, ὄλο καὶ περισσότερο ταυτιζόταν ἡ διαχείριση τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης μὲ τὸν πλοῦτο, σὰν κατοχὴ τῶν μέσων ἐργασίας. Μὲ τὴν καινούργια οἰκονομία, τούτη ἡ διαχειριστικὴ ἐξουσία μπορούσε νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο ὄλο καὶ πιδ ἄμετρης ἐκμετάλλευσης. Ὁχι μόνο οἱ συνθήκες στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐθνικὸς συναγωνισμὸς, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ἰταλικά κράτη, ὀδηγοῦσε σὲ αἱματηρὲς συνέπειες. Οἱ οὐτοπιστὲς καταλάβαιναν πὼς τὸ αἷτιο τοῦ πολέμου ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὸ αἷτιο τοῦ ἀποδιωγμοῦ τῶν ἐκμισθωτῶν ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς γαιοκτήμονες: τὸ κέρδος.

Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι οἱ δυὸ μεγάλοι οὐτοπιστὲς, ὁ Θωμᾶς Μῶρος καὶ ὁ Καμπανέλλα, ἦσαν καθολικοί. Ὁ Ἐρρίκος Η' καρατόμησε τὸν πρῶην καγκελλάριό του ἐπειδὴ ἔμεινε προσκολλημένος στὸν καθολικισμὸ καὶ δὲν ἤθελε ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀνώτερη ἐξουσία τοῦ βασιλιᾶ. Ὁ Καμπανέλλα ἔγραφε μέσα σὲ μιὰν ἰσπανικὴ φυλακὴ ἐνθουσιώδη κείμενα γιά τὴν ἐξάπλωση ἐνὸς ἰσπανοπαπικοῦ παγκόσμιου κράτους καὶ μαινόταν ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν. Στὸ τέλος τῆς δίκης του—ἡ θανατικὴ ποινὴ εἶχε κιόλας ἀπαγγελθεῖ — ὁ Θωμᾶς Μῶρος δήλωνε στοὺς δικαστὲς του: «Λέτε πὼς εἶμαι προδότης καὶ στασιαστὴς ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ. Ὁ, ὄχι, κύριοί μου· ἐσεῖς εἴσαστε. Ἀφοῦ χωρίζεστε ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ Ἐκκλησία, καταστρέφετε τὴν ἐνότητα καὶ τὴν εἰρήνην της. Προετοιμάζετε ἓνα τρομακτικὸ μέλλον» (52).

Μπροστά στην καταστροφή της ενότητας και της ειρήνης, πού, με την αποδέσμευση των ατομικών δυνάμεων και με την καινούργια ανταγωνιστική οικονομία, απειλούσε τὸ μέλλον της Εὐρώπης και πού ἀναγκαστικά ἦταν συνδεδεμένη με τὴ δημιουργία τοῦ ἀστικού ἐθνικοῦ κράτους, οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι με τὴν ἱστορική παιδεία, οἱ ὅποιοι ἔπαιρναν τὴ θρησκεία τους κατὰ λέξη, θᾶπρεπε νὰ βλέπουν σὰν παραδείσια εἰκόνα τὴ μεσαιωνική ἰδέα τῆς ἐνιαίας Χριστιανοσύνης. Κι ἂν βέβαια ἡ Ἐκκλησία πῆρε ὑπόψη της στήν Τριδεντική Σύνοδο τὴν καινούργια κατάσταση, ὥστόσο γιὰ τὸν καθολικισμό, σὰν παραδομένη λαϊκή θρησκεία, ὁ κόσμος μποροῦσε ἀκόμα νὰ ἐξεικονίζει μιὰ τάξη πραγμάτων καθιδρυμένη σύμφωνα με θρησκευτικές ἐπόψεις, μέσα στήν ὁποία ἀκόμα ὑπάρχει και γιὰ τὸν παραμικρότερο ἄνθρωπο φροντίδα πατρική. Στὴ σκέψη τῶν μαζῶν ζοῦσε ἀκόμα ἡ μεσαιωνική Ἐκκλησία πού εἶχε ἀναλάβει σημαντικές κοινωνικές λειτουργίες, και προπαντὸς μιὰ μεγαλεπήβολη περίθαλψη τῶν φτωχῶν· τώρα πού κι αὐτὴ καταπιανόταν συνειδητὰ νὰ συγκεντρώσει ἰσχὺ με τὴ μορφή ἐμπορευμάτων και χρήματος, ἐγκατέλειπε τὶς λειτουργίες αὐτές. Ὁ Μῶρος και ὁ Καμπανέλλα, μαζί με πλατιά λαϊκά στρώματα, ἔμειναν ἀμετακίνητοι στήν πίστη τους, ἀπὸ τίμια πεποίθηση στὸ μεγαλεῖο και στήν ὠφελιμότητα τῆς καθολικῆς διδασκαλίας. Ἡ θεμελιωμένη σ' αὐτὴν ἰδέα μιᾶς ἐνιαίας ἀνθρωπότητας, μιᾶς «οἰκουμενικῆς μοναρχίας» στὴ γλώσσα τοῦ Καμπανέλλα, ἔπρεπε νὰ τοὺς ἐνθουσιάζει μπροστὰ στήν αἰματηρὴ διχόνοια τῆς Εὐρώπης, πού ἦταν συνέπεια τῆς καινούργιας ἀναρχικῆς οικονομίας.

Στοὺς στοχαστὲς αὐτοὺς ὁ Μακιαδέλλι θᾶπρεπε νὰναι μισητός. Γιατὶ ἐκεῖνο πού γιὰ τὸν Φλωρεντινὸ ἦταν γεγονός με ἰσχὺ σ' ὅλες τὶς ἐποχές, δηλ. ἡ χρήση τῆς θρησκείας σὰν μέσου τῆς κρατικῆς λογικῆς πού θριαμβεύει πάνω στήν ἠθική, γι' αὐτοὺς ἦταν τὸ διακριτικό, και μάλιστα ἡ αἰτία, ὄλων τῶν δεινῶν τοῦ παρόντος. «Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἡγεμόνες εἶναι μακιαβελλικοὶ πολιτικοί», θρηγεῖ ὁ Καμπανέλλα, «και χρησιμοποιοῦν τὴ θρησκεία μονάχα σὰν τέχνη

τῆς κυριαρχίας» (53). Καί στοὺς δύο οὐτοπιστὲς ἦταν ἐξί-
σου μισητὸ ἔ,τι ἔβλεπαν νὰ ἀνθεῖ ὄχι μονάχα στοὺς μεγά-
λους κυριάρχους, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στοὺς μικροὺς Ἴταλοὺς
καὶ Γερμανοὺς ἡγεμόνες: ὁ θρησκευτικὸς ἐνθουσιασμὸς σὰ
φρασεολογία, σὰ φαγωμένους μανδύας ποὺ ἐπικάλυπτε τίς
πιὸ μικροπρεπεῖς χρηματικὲς δοσοληψίαι τῶν αὐλῶν.

Γιὰ τὸν Μῶρο καὶ τὸν Καμπανέλλα ἡ θρησκεία ἦταν
τὸ σκεῦος ποὺ διατηροῦσε ἀνόθευτο τὸ αἶτημα τῆς δικαιο-
σύνης ἀπέναντι στὴν πραγματικὴ ἀθλιότητα: ἤθελαν νὰ
πραγματώσουν πάνω στὴ γῆ τὴν ἅγια κοινότητα, ποὺ ὀ-
φείλε νὰ ὑποκαταστήσει τοὺς νόμους τοῦ ἐλεύθερου συνα-
γωνισμοῦ μὲ τίς ἐντολὰς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ θεώρησή τους δὲ
μποροῦσε νὰ στηριχτεῖ πάνω στὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν λυκί-
σια φύση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ὁ Χόμπς ἀντλήσε ἀπὸ τὸ ἀμε-
σο παρόν. Γιὰ τοὺς στοχαστὲς αὐτοὺς, τὸ πιὸ πολὺ ὁ ἀνθρω-
πος δὲν εἶναι κακὸς ἀπὸ τὴ φύση του, ἀλλὰ γίνεται τέτοιος
μὲ τὴν περιπλοκὴ του σὲ γήινους θεσμούς, καὶ προπαντὸς
στὸ θεσμὸ τῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ Καμπανέλλα ψέγει τὸν Μα-
κιαβέλλι ὅτι ξέρεῖ μονάχα τὰ κακὰ κίνητρα τῶν ἀνθρώπων.
Ὅμως μέσα στοὺς ἀνθρώπους θὰ μποροῦσε νὰ δρᾷ ὄχι μόνο
ὁ ἐγωισμὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ θεϊκὲς παρορμηθεῖς τῆς ἀγάπης τοῦ
πλησίον.

Στοὺς οὐτοπιστὲς λοιπὸν προλαβαίνεται ἡ θεωρία τοῦ
Ρουσσώ, ὅτι οἱ καλοὶ ἀπ' τὴ φύση τους ἀνθρώποι διαφθάρ-
θηκαν μὲ τὴν ἰδιοκτησία. «Ὅταν ἀφήνομαι σ' αὐτὲς τίς
σκέψεις», διαβάζουμε στὴν «Οὐτοπία» τοῦ Θωμᾶ Μώρου
«δίνω στὸν Πλάτωνα πέρα γιὰ πέρα δίκιο καὶ δὲ θαυμάζω
πιά ποὺ δὲν ἔστεργε νὰ βάλει νόμους σὲ λαοὺς ποὺ ἀπὸ μό-
νοι τους εἶγανε κοινότητα στ' ἀγαθὰ. Γιατὶ τὸ τρανὸ αὐτὸ
μυαλὸ εἶχε προβλέψει ξεκάθαρα ὅτι τὸ μοναδικὸ μέσο γιὰ
νὰ στεριώσῃ ἡ δημόσια εὐτυχία βρίσκεται στὴν ἐφαρμογὴ
τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος. Θαρρῶ ὅμως πῶς ἡ ἰσότης εἶναι
ἀδύνατη σ' ἓνα κράτος, ὅπου ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἀτομικὴ καὶ
ἀπεριόριστη: γιὰτὶ ἐκεῖ ὁ καθένας κοιτάει πῶς θὰ τραβήξῃ
γιὰ λογαριασμὸ του ὅσα μπορεῖ, μὲ διάφορες προφάσεις καὶ
προνόμια, καὶ τελικὰ ὁ δημόσιος πλοῦτος, ὅσο μεγάλος καὶ

ἀν εἶναι, πέφτει στὰ χέρια λίγων ἀτόμων, πού ἀφήνουμε γιὰ τοὺς ἄλλους τὴ χρεία καὶ τὴν ἀθλιότητα» (54).

Καὶ γιὰ τὸν οὐτοπιστὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ ἢ ἰδιοκτησία ἐπίσης εἶναι ἡ ἱστορικὴ πηγή τῶν κακῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς· καὶ ὁ Μορελλύ, λοιπόν, γράφει, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Μακιαβέλλι καὶ τὸν Χόμπς: «Ἀναλύστε τὴ ματαιοδοξία, τὴν ξηπασιά, τὴν περηφάνεια, τὴ φιλοδοξία, τὴν ἀπάτη, τὴν ὑποκρισία, τὴν ἀσέβεια· ἐπίσης, ξεψαχνίστε τίς πρὸ πολλῆς φαινομενικῆς μας ἀρετές, κι ὅλα ἀναλύονται στὸ λεπτὸ κι ἐπικίνδυνο ἐκεῖνο στοιχεῖο: στὴν ἐπιθυμία τῆς κατοχῆς, πού θὰ τὴν ξανασυναντήσετε ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἀφιλοκέρδεια. — Ὅμως αὐτὴ ἡ οἰκουμενικὴ πανούκλα, τὸ ἰδιωτικὸ συμφέρον, αὐτὸς ὁ πυρετὸς πού σὲ κρυφοτρῶει, τούτη ἡ φθίση τῆς κάθε λογῆς κοινωνίας, θὰ μπορούσε νὰ πιάσει τόπο καὶ νὰ σταθεῖ ἐκεῖ, ὅπου δὲ θάδρισκε ὄχι μονάχα τροφὴ καμιά, μὰ οὔτε καὶ τὸ παραμικρότερο ἐπικίνδυνο προζύμι; — Πιστεύω πὼς κανεὶς δὲ θὰ μπορέσει ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν βασιμότητα τοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι, ἐκεῖ πού δὲν θὰ ὑπῆρχε κανεὶς εἶδους ἰδιοκτησία, δὲ θὰ παρουσιαζόταν καὶ καμιά ἀπὸ τίς ἐπικίνδυνες συνέπειές της» (55). Καὶ στὸν Ρουσσὸ διαβάζουμε: «Ὁ πρῶτος πού μάντρωσε μιὰ ἔκταση κι εἶχε τὸ θράσος νὰ πεῖ: εἶναι δική μου — ἐνῶ μετὰ ἐρέθησαν καὶ ἄνθρωποι ἀρκετὰ κουτοὶ γιὰ νὰ τὸ πιστέψουν αὐτό, ἐκεῖνος ἦταν ὁ ἀληθινὸς ἰδρυτὴς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας» (56).

Ὅμως ἀνάμεσα στὸ Ρουσσὸ καὶ στοὺς οὐτοπιστὲς ὑπάρχει μιὰ σημαντικὴ ἀντίθεση. Γιατὶ ὁ πρῶτος δὲν εἶχε στὸ νοῦ του νὰ προασπίσει μιὰν ἱστορικὴ ὀπισθοδρόμηση ἢ καλύτερα μιὰν ἄμεσα ἴση κατανομή τῆς ἰδιοκτησίας, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι σχεδίαζαν μὲ τὴ σκέψη τους μιὰ κομμουνιστικὴ κοινωνία χωρὶς ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία, πού ἡ πραγμάτωσή της τοὺς φαινόταν, κατὰ τρόπο φανταστικὸ, δυνατὴ μὲ τὰ τοτινὰ μέσα. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ ὅτι οἱ χῶρες τῶν εὐσεδῶν πόθων τους, ἀντίθετα πρὸς τὰ σύγχρονα σοσιαλιστικὰ σχέδια μελλοντικῶν κοινωνιῶν καὶ πρὸς τὴν «Nova Atlantis» τοῦ Βάκωνα, δὲ βρίσκονται στὸ μέλλον, σὲ ἀπόσταση χρό-

νου, παρά μονάχα σὲ ἀπόσταση χώρου ἀπὸ τὸν τόπο παραμονῆς τοῦ συγγραφέα. Ἡ Οὐτοπία τοῦ Μῶρου βρίσκεται πάνω σ' ἓνα νησί τοῦ ὠκεανοῦ, κι ἡ Πολιτεία τοῦ Ἡλίου, τοῦ Καμπανέλλα, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Κεϋλάνης. Γιὰ τοὺς φιλόσοφους αὐτοὺς ἡ τέλεια κοινωνία μπορεῖ νὰ ἰδρυθεῖ παντοῦ καὶ πάντα, ἀρκεῖ οἱ ἄνθρωποι νὰ ὀδηγηθοῦν σὲ ἀντίστοιχη πολιτειακὴ σύνταξη μὲ τὴν πειθῶ, τὴν πονηρία ἢ καὶ τὴ θία*.

Τοὺς οὐτοπιστὲς τοὺς συνδέει μὲ τὸν Χόμψ ἡ ἀφαίρεση ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καθορισμοὺς. Γιατὶ τὸ ἴδιο ὅπως ἡ θεωρία τοῦ συμβολαίου θεμελιώνει τὴν κοινωνία σὲ μιὰν ἐλεύθερη βουλευτικὴ πράξη τῶν πολιτῶν, ἔτσι πιστεύουν κι οἱ οὐτοπιστὲς ὅτι μποροῦν νὰ θεμελιώσουν ἄμεσα, χωρὶς νὰ ὑπολογίσουν τὶς χρονικὲς συνθήκες, μιὰ καινούργια κοινωνία, μονάχα πάνω στὴ βάση ἐλεύθερων ὀρθολογικῶν ἀποφάσεων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Μῶρος ἐκθέτει ὅτι τὸ μόνο ποὺ πρέπει νὰ κάνουμε εἶναι νὰ προτείνουμε στοὺς κυριάρχους τὰ ὀρθὰ μέτρα· γιατί τὸ καλύτερο εἶναι ἐχθρὸς τοῦ καλοῦ, καὶ τότε μποροῦν ὅλα νὰ γίνουν καλά, ὅταν κι οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι γίνουν καλοὶ. Αὐτό, προσθέτει βέβαια συνετά, θὰ κρατήσῃ ἀκόμα «κάμποσα» χρόνια (57). Ἴσως ὅμως νὰ ἔχε ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὴν καγκελλαρία τοῦ Ἑρρίκου Η' μὲ παρόμοιες οὐτοπικὲς σκέψεις.

Ἡ Οὐτοπία ὑπερπηδάει τὸ χρόνο. Ἀπὸ τοὺς πόθους, ποὺ τοὺς καθορίζει μιὰ ἐρισμένη κατάσταση τῆς κοινωνίας καὶ ποὺ ἀλλάζουν κι αὐτοὶ μαζί μὲ μιὰν ἀλλαγὴ τοῦ ἐκάστοτε παρόντος, θέλει νὰ ἰδρύσῃ, μὲ τὰ διαθέσιμα μέσα τοῦ παρόντος, μιὰ τέλεια κοινωνία, τὰ νησιά τῶν μακάρων μιᾶς φαντασίας χρονικὰ καθορισμένης. Ἡ Οὐτοπία πα-

---

* Ὅτι τὸ οὐτοπικὸ σχέδιο, σύμφωνα μὲ τὴν οὐτοπία του, ἐπιτρέπει τὴ θία καὶ τὴν πειθῶ σὰ μέσα γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς καλύτερης τάξης πραγμάτων, τὸ ἀπόδειξε ὁ Καμπανέλλα μὲ τὴν ἴδια του τὴ ζωή, ἐφόσον μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσής του συνέχισε νὰ ἐπιδιώκει τὸ ἰδεώδες του μέσ' ἀπὸ τὴ φυλακὴ καὶ προσπαθοῦσε νὰ πείσει μὲ τὰ γραφτά του τοὺς ἡγεμόνες.

ραγνωρίζει ότι ή ιστορική εξέλικτική βαθμίδα, από την ό-
ποία αύτή στριμώχνεται νά σχεδιάσει την ανύπαρκτη χώ-
ρα της, έχει ύλικές συνθήκες γένεσης, ύπαρξης και φθοράς,
πού πρέπει νά τις ξέρουμε έπακριβώς και πού πρέπει οί ί-
διοι νά προσκολληθοῦμε σ' αυτές, αν θέλουμε κάτι νά δη-
μιουργήσουμε. Μπορεί ή Ουτοπία νά άπάλειφε τó άλγος
τής τοτινής κοινωνίας και νά κρατοῦσε τά καλά μόνο για
λογαριασμό της, όμως λησιμονεί ότι τά καλά και τά κακά
καίρια σημεία είναι μονάχα διαφορετικές πλευρές της ί-
διας κατάστασης, γιατί στηρίζονται πάνω στις ίδιες συνθή-
κες. Για την Ουτοπία, ή άλλαγή του ύπάρχοντος δέν συνά-
πτεται μέ την κοπιαστική και γεμάτη θυσίες μετατροπή
των θεμελίων της κοινωνίας, παρά μετατίθεται στο κεφάλι
των ύποκειμένων.

Όμως έτσι ή ουτοπιστική διδασκαλία έμπεριέχει μιá
λογική δυσχέρεια: γιατί ένώ, σύμφωνα μ' αύτήν, ή ύλική
ιδιοκτησία είναι ό λόγος πού διαμορφώνει τó πραγματικό
ψυχικόν ποιόν των ανθρώπων, τώρα πρέπει, αντίστροφα,
νά καταργηθεί ή ιδιοκτησία μέ ένέργειες της ίδιας αύτης
Ψυχής. Σέ γενική διατύπωση, ή λειψή λογική συνέπεια συ-
νίσταται στο ότι έδω άπαιτείται από τις ανθρώπινες ιδέες,
πού ώστόσο θά πρέπει νά έπηρεάζονται από τους ύπάρχον-
τες κακούς θεσμούς, όχι μόνο ή ύπομονετική δουλειά πάνω
στην πραγματικότητα (πράγμα δικαιολογημένο), αλλά
και ή ύποτύπωση της ιδεώδους εικόνας μιás τέλειας κοι-
νωνίας, εικόνας πού τó περιεχόμενό της είναι καθορισμένο
ίσαμε και τή λεπτομέρεια. Σ' αυτό κρύβεται ή ίδια έπαρ-
μένη έννοια ένός άπόλυτου γενικού Λόγου, πού την συναν-
τήσαμε στη θεωρία των άστων φιλοσόφων· όμως εκεί, σέ
αντίθεση προς τους ουτοπιστές, είχε τή λειτουργία νά λαμ-
πρύνει την ύπάρχουσα κοινωνία και νά παραστήσει τις κα-
τηγορίες της για αιώνιες.

Ό Μωρος κι ό Καμπανέλλα είναι πεπεισμένοι ότι τά
άναγκαία για την κοινωνία άγαθά θά ύπάρχουν σέ πληθώ-
ρα, αν διακανονιστεί όρθολογικά ή όργάνωση της έργασίας
και ή παραγωγή δέ γίνεται για τó κέρδος άτομων, αλλά

ἄμεσα γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς κοινότητος. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀδύνατους, ὅλοι εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ δουλεύουν: στὸν Μῶρο ἀρκοῦν ἕξι καὶ στὸν Καμπανέλλα τέσσερις ὥρες τὴν ἡμέρα. Ἡ Οὐτοπία τοῦ Μῶρου ἔχει μᾶλλον τὸ χαρακτήρα γενικοῦ συνεταιρισμοῦ ἐλεύθερων πολιτῶν καὶ τῆς εἶναι γνωστὴ ἢ ἐκλογή τῶν ὑπαλλήλων· τὸ Κράτος τοῦ Ἑλίου, τοῦ Καμπανέλλα, προσεγγίζει στὸ πρότυπο μεσαιωνικῶν μοναστικῶν ταγμάτων. Ἀλλὰ ἂν ἡ τάξι πραγμάτων τῶν Οὐτοπιανῶν εἶναι πιὸ ἀνθρώπινη, φιλελεύθερη, πεφωτισμένη καὶ ἀγγλικότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Κράτους τοῦ Ἑλίου, ὁμοίως ὁ Καμπανέλλα εἶδε τολμηρότερα τὴ δυνατότητα ἐξουσίας τῆς φύσης μὲ τὴν προκοπὴ τῆς ἐπιστήμης. Στὴ μελλοντικὴ χώρα τοῦ προβλέπει μιὰ σειρά σύγχρονες μηχανές (σ' αὐτὸ δέβαια τὸν εἶχε κιόλας προλάβει ὁ Βάκωνας). Ἐπίσης, ὁ Καμπανέλλα ἔχει τὴν πεποίθησι πὼς ἔχει μονάχα εἶναι δυνατό νὰ καθοριστοῦν καὶ ν' ἀξιοποιηθοῦν οἱ ἐπιπλέον τῆς ἐξωανθρώπινης φύσης, ἀλλὰ καὶ ὅτι μποροῦμε νὰ ρυθμίσουμε τὴ νεότερη γενιὰ τῆς κοινωνίας μὲ μιὰν ἐπιστημονικὴ εὐγονικὴ.

Ἡ ἐντρυφήσι σὲ ἰδεώδη κράτη καὶ ἡ παραγνώρισι τῶν πραγματικῶν ἐξελικτικῶν τάσεων πῆρε τὴν ἐκδίχησίν τῆς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ χαρακτήρα τῶν οὐτοπιστικῶν συστημάτων. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη διόλου δὲν ὑπῆρχαν οἱ οικονομικὲς προϋποθέσεις γιὰ μιὰν ὀρθολογικὴ καθοδήγησι τῶν κοινωνικῶν συμβάντων, πού νὰ στηρίζεται στὴν κοινὴ ἰδιοκτησία· ἀντίθετα, ἡ πραγμάτωσι τῶν φανταστικῶν σχημάτων θὰ σήμαινε μιὰ τεχνητὴ παρεμπόδισι τῆς ἐξέλιξης, ἢ ὅποια ἐξαρτιοῦνταν ἀπὸ τὴν ἐκδίπλωσι τῶν δημιουργικῶν πρωτοδουλιῶν τῶν ἀτόμων μέσα στὸν ἐλεύθερο συναγωνισμό. Σὲ μιὰν ἐποχὴ, ὅπου ἡ προσωπικότητα τοῦ καπετάνιου ἔχει μονάχα εἶναι ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ναυσιπλοΐας, ἀλλὰ καὶ ὅπου ἡ λέξι «καπετάνιος» ἦταν ὁ κατάλληλος χαρακτηρισμὸς καὶ γιὰ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν ἄλλων ἐπιχειρηματικῶν κλάδων πού εἶχαν μέλλον μπροστά τους — σὲ μιὰν ἐποχὴ, λοιπόν, ὅπου, ἐξαιτίας τῆς ἐλάχιστης ἀκόμα ἐκλογίκευσις μέσα στὴν ἀνθρώπινη παραγω-

γή, ένας κόσμος χωρίζε τή συνείδηση τοῦ οικονομικοῦ καθοδηγητῆ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἐκτελεστῆ, ἐκεῖ θᾶπρεπε ἀναγκαστικά νὰ χωρίζει κι ἕνας κόσμος τοὺς ὑλικοὺς βιοτικούς ὄρους καθοδηγητῶν κι ἐκτελεστῶν. Ἡ κοινή ἰδιοκτησία κι οἱ ἴσοι βιοτικοὶ ὄροι, ὅπως ζητοῦσαν οἱ οὐτοπιστές, θὰ ἦσαν ὁ θάνατος τοῦ πολιτισμοῦ. Γι' αὐτὸ και σὲ σύγκριση μὲ τὸν Μῶρο και τὸν Καμπανέλλα, ὁ Μακιαβέλλι κι ὁ Χόμπερς ἐμφανίζονται προσδευτικοί, και ὀρθὰ διαβάζουμε στὸν «Ἡγεμόνα» σχετικὰ μὲ τὰ οὐτοπιστικά ἐγχειρήματα: «Ἔχοντας γιὰ σκοπὸ νὰ γράψω πράματα χρήσιμα σ' ὅποιον τὰ καταλαβαίνει, ἔκρινα σωστότερο νὰ προχωρήσω ἴσα με τὴν πραγματικὴ ἀλήθεια τοῦ πράγματος κι ὄχι νὰ σταματήσω στὴν εἰκόνα ποὺ φτιάχνει ἡ φαντασία. Πολλοὶ χτίσανε μὲ τὸ νοῦ τους δημοκρατίες κι ἡγεμονίες ποὺ ποτὲ κανένας δὲν τίς εἶδε οὔτε κι ἔμαθε πῶς ὑπάρχουνε στ' ἀλήθεια· γιατί τόσο μακριὰ θρίσκειται τὸ πῶς ζοῦμε ἀπ' τὸ πῶς θᾶπρεπε νὰ ζοῦμε, ὥστε ὅποιος δὲν κοιτάει τὸ τί γίνεται γιὰ νὰ κυνηγήσει τὸ τί θᾶπρεπε νὰ γίνεται, αὐτὸς πιότερο τὴν καταστροφή παρά τὴν προφύλαξή του βλέπει» (58).

Στὴν πράξη, ἡ Οὐτοπία ἔχει δυὸ πλευρές· εἶναι ἡ κριτικὴ ἐκείνου ποὺ ὑπάρχει και ἡ ἐξεικόνιση ἐκείνου ποὺ ὀφείλει νὰ ὑπάρχει. Ἡ σημασία της ἐμπεριέχεται οὐσιαστικά στὸ πρῶτο σημεῖο. Ἀπὸ τίς ἐπιθυμίες ἐνὸς ἀνθρώπου μπορούμε νὰ συμπεράνουμε τὴν πραγματικὴ του θέση· ἀπ' τὴν εὐτυχισμένη Οὐτοπία τοῦ Μῶρου διαφαίνεται ἡ κατάσταση τῶν μαζῶν τῆς Ἀγγλίας, ποὺ στὴ λαχτάρα τους ὁ πονόψυχος καγκελλάριος ἔδωσε μορφή. Βέβαια δὲν ἀναγνωρίζει ὁ ἴδιος τὴ λαχτάρα αὐτὴ σὰν ἀντίδραση πρὸς τὴν κοινωνικὴ κατάσταση, μέσα στὴν ὁποία ζεῖ και πάσχει μαζί μὲ τίς μάζες, παρά προβάλλει ἀφελῶς τὸ περιεχόμενο τούτης τῆς λαχτάρας σ' ἕνα ἐκείθεν στὸ χῶρο και στὸ χρόνο. Ἡ Οὐτοπία τῆς Ἀναγέννησης εἶναι ὁ οὐρανὸς τοῦ Μεσαιῶνα ἐγκοσμιοποιημένος. Ἀσφαλῶς ἡ νοητικὴ κατασκευὴ ἐνὸς ἀπόμακρου ἐντεῦθεν, στὸ ὁποῖο μπορείς ζώντας νὰ φτάσεις, ἐξεικονίζει μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ ἀπέναντι σ' ἐποχές, ὅπου ὁ φτωχὸς μονάχα πεθαίνοντας μπορούσε νὰ μπεῖ στὴν Οὐτο-

πία. Ὡστόσο, ἔπως ὁ μεσαιωνικός πιστός ἐλάχιστα ἔβρισκε στὸν οὐρανὸ τὴν ἀντανάκλαση τῆς δικῆς του ἔνδειας, ἐξίσου λίγο ἔβλεπαν κι οἱ οὐτοπιστές στὰ μακρινὰ ἐκεῖνα νησιὰ τὴν ἀντίδραση ἀπέναντι στὴν ἀθλιότητα τῆς ἐποχῆς τους.

Ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους, ποὺ ἐμφανίζονται σὰν ἀπολογητὲς τῆς ὑπάρχουσας ἢ τῆς μόλις δημιουργούμενης κατάστασης, οἱ οὐτοπιστές ξεχωρίζουν ἐπειδὴ ξέρουν ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀθλιότητα οὔτε ἄρθηκε οὔτε καὶ μπορεῖ νὰ ἀρθεῖ μέσα στὴν ἀστικὴ τάξη πραγμάτων, ἀκόμα κι ἂν τὴ στοχαστοῦμε ἴσαμε τὴν ἀκραία τῆς ἀπόληξη, παρόλη τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς δουλοπαροικίας. Ὅταν ὁ Χόμπς κι ὁ Σπινόζα διαλαλοῦσαν, ὅτι τὸ καινούργιο κράτος εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, εἶχαν δίκιο στὸ θαθμὸ ποὺ ἡ ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων ὀρισμένων πλούσιων ἀστικῶν στρωμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιχειρήσεών τους θὰ δυνάμωναν ἀπὸ κοντὰ καὶ τὴν κοινωνία σὰ σύνολο. Τοῦτοι οἱ φιλόσοφοι κατὰ κάποιον τρόπο ἦσαν οἱ πιδὸ πρακτικοὶ γιατροὶ ὀρίζανε ὅ,τι χρειαζόταν τὴ στιγμὴ ἐκείνη, ἀκόμα κι ἂν κανένα μέρος πονοῦσε. Ὅμως ἀντίθετα ἀπ' αὐτοὺς οἱ οὐτοπιστές διαγνώσανε τὴν αἰτία τοῦ κοινωνικοῦ ἄλγους μέσα στὴν οἰκονομία, δηλ. προπαντὸς στὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, κι ἐξάρτησαν τὴν τελικὴ θεραπεία ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ ὄχι τῶν νόμων, παρὰ τῶν σχέσεων ἰδιοκτησίας.

Ἀσφαλῶς ἡ σύγκριση τῆς κοινωνίας μ' ἕναν ἄρρωστο ἢ γερὸ ὄργανισμό εἶναι ἐπικίνδυνη. Θελῶναι τὴ ματιὰ ἀπέναντι στὸ γεγονός ὅτι σὲ εὐρύτατη ἔκταση ἡ εὐτυχία κι ἡ ζωὴ πλατιῶν στρωμάτων συνδέονται ἐξίσου «ὀργανικὰ» μὲ τὴν εὐημερία τοῦ ὄλου. Ἄν ἴσως τὴν ἐποχὴ τοῦ ὄψιμου Μεσαιῶνα, ὑπῆρχε σὲ μεμονωμένες περιοχὲς τῆς Εὐρώπης (κατ' ἀναλογία ὀρισμένων πρωτόγονων φυλῶν μὲ κοινοτικὴ οἰκονομία) μιὰ τέτοια ὀργανικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ ἄτομα καὶ κοινωνία, ὥστε τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ ἐπίσης νὰ ταυτίζονται μὲ τὴν κατάσταση τοῦ κάθε μέλους — ὅμως αὐτὸ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν ἰσχύει πιά γιὰ τὴ νεότερη ἐποχὴ.

Στή γλώσσα τοῦ Ἐγγελοῦ αὐτὸ θᾶπρεπε νὰ διατυπωθεῖ σὰν ἐπιπόλαια σχέση τοῦ ἐνὸς καίριου σημείου πρὸς τὸ ἄλλο καὶ κατακερματισμὸς τοῦ ὅλου. Ἡ σύγκριση μὲ τὸ ἄρρωστο σῶμα τῆς κοινωνίας, ποῦ πρέπει νὰ σωθεῖ ἀκόμα κι ἂν πονάει σὲ κάμποσα μέρη του, παραβλέπει τὴ λεπτομέρεια ὅτι τὰ μέρη αὐτὰ εἶναι ὑπάρχοντες ζωντανοὶ ἄνθρωποι μὲ μοίρα προσωπική καὶ μὲ ἀνεπανάληπτη ὑπαρξή. Ὅμως οἱ οὐτοπιστὲς κατάλαβαν πράγματι τὴν παραμελημένη λεπτομέρεια, κι εἶδαν τὴν αὐτὴν τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ὑποφέρουν κι ἀναγκάστηκαν ἀπ' τὴν κοινωνία νὰ ζοῦν ἀπάνθρωπα. Στὰ ἔργα τους ἠρσκόταν ἐδραία ἡ διαβεβαίωση ὅτι τὴν ἐνότητά στή θέσῃ μᾶς κατακερματισμένης κι ἀπάνθρωπης ζωῆς καὶ τὴ δικαιοσύνη στή θέσῃ τῆς ἀδικίας μπορεῖ νὰ τὶς δημιουργήσουν ὄχι οἱ ξερὲς νομικὲς δελτιώσεις, παρὰ μονάχα ἡ ἀνατροπὴ τῶν θεμελίων.

Ὅπου κι ἂν ἀνοίξουμε τὶς Οὐτοπίες, διαβάζουμε ὅτι τὸ βασικὸ εἶναι νὰ ἐκτιμᾶται ὅπως ταιριάζει ἡ ἀξία καὶ νὰ μὴ λαχαίνουν, ὅπως συνήθως, ὅλα τὰ καλὰ στὸν κακό. Ὅπου οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι μποροῦν νὰ δροῦν ἐλεύθερα — ὅπως στὸ παρὸν — ἐκεῖ, μὲ τὴ δεδομένη περιουσιακὴ διαφορά, ἡ κατανομὴ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας δὲ συντελεῖται κατ' ἀξία, παρὰ μόνο κατὰ σύμπτωση. Ἡ Οὐτοπία ἐμπεριέχει τὴν πεποίθησι ὅτι ἡ κοινωνία μονάχα τότε μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει τὸ σκοπὸ ποῦ τῆς προδιαγράφει τὸ ἀστικὸ φυσικὸ δίκαιο, δηλ. τὴν ἱκανοποίησι τῶν συμφερόντων ὄλων, ὅταν ἐγκαταλείψει, σὰν οἰκονομικὸ τῆς θεμέλιο, τὴν τυφλὴ μηχανικὴ πολλῶν συναγωνιστικῶν ἀτομικῶν βουλήσεων καὶ ρυθμίσει σχεδιασμένα τὸ βιοτικὸ τῆς προτσέσο πρὸς τὸ συμφέρον ὄλων. Διαμέσου τῆς θεωρίας αὐτῆς, ποῦ συναρτᾶ ὄχι μόνο τὴν ἐξωτερικὴ εὐπραγία, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξέλιξι τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης μὲ τὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴν οἰκονομία, συνδέονται τὰ ὄνειρα τῶν νεότερων οὐτοπιστῶν μὲ τὴν «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνα, ἐνῶ ταυτόχρονα συνδέονται καὶ μὲ τὴν πραγματικότητα τουλάχιστο τόσο, ὅσο κι οἱ ἀπολογητὲς τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης.